

Els boixos de l'antiga impremta Carreras

JOAQUIM PLA
i DALMAU

Amb motiu de l'acord que va prendre la Diputació de Girona d'adquirir tot el fons de gravats de boix que havia reunit, en el transcurs de molts anys, la Impremta Carreras, de Girona, ens ha semblat oportú d'escriure aquest article que voldria fer arribar al lector uns elementals coneixements sobre el gravat al boix i la seva tècnica algunes amb anotacions sobre el fons xilogràfic que acaba d'adquirir la Diputació.

Tan sols si es considera que el gravat sobre fusta és el primer pas del llarg camí de les il·lustracions impreses, i que la Col·lecció Carreras és una de les més importants de Catalunya, quedarà justificat aquest treball i es valorarà com cal l'interès i transcendència que té per a la nostra cultura la decisió que ha pres la Diputació gironina.

Què és un "boix"?

En el llenguatge dels artistes i en el dels impressors, un "boix" és un gravat buidat sobre un bloc de fusta ben plana, eliminant tots els espais que no formen part de la il·lustració, deixant en relleu a nivell de la superfície de la fusta les imatges que es volen reproduir, i que s'utilitza per aconseguir, després d'entintar-lo degudament, nombroses còpies, sobre paper, roba o altres materials, del dibuix que s'ha gravat.

Encara que els gravats sobre fusta es poden fer utilitzant blocs de cirerer, de perer, de sicòmor i altres espècies vegetals, la millor qualitat i durada s'aconsegueix amb la fusta de boix. La preferència que tots els gravadors tenien per la fusta de boix (*Buxus sempervivens*) va donar origen al fet que, genèricament, s'anomenés "boix" o "gravat al boix" qualsevol dels gravats fets sobre fusta, fos quina fos la seva veritable espècie.

A darreries del segle XIX, en el moment en què aparegueren els pro-

cediments fotomecànics per a reproduir imatges impreses, s'inventà el mot "xilografia", d'arrels gregues, més erudit, i d'ús corrent en l'actualitat, per identificar tota mena de gravats fets sobre fusta. Malgrat tot, la clàssica paraula "boix" segueix vigent en el món dels gravats.

Origen dels gravats sobre boix

Els pobles orientals asiàtics, Xina i Japó, foren els primers a practicar el gravat xilogràfic. Sembla que els xinesos ja l'empraren en el segle V d. C. Els japonesos, en el segle VII d. C. reproduïen, sobre paper d'arròs, gravats meravellosos concebuts com a dibuixos de línia neta que es limitava a donar els perfils.

Poc després, incorporaren el color als seus gravats, aconseguit amb minúscules peces de fusta que imprimien amb tota justesa dintre dels espais que assenyalava el dibuix de línia. Desinteressats pels volums, avançaren d'allò més en la tècnica

d'impressió xilogràfica en colors. Encara que de data molt posterior, hem tingut a les nostres mans una xilografia japonesa impresa a vint-i-quatre colors. El secret de la perfecció d'aquests gravats podria trobar-se en el recurs d'imprimir el dibuix de perfils amb un color gris molt pàl·lid perquè servís de guia per a registrar, després, els bocins de fusta que imprimien els altres colors. Acabat el tiratge de les tonalitats, es feia una darrera impressió del dibuix de perfils amb una tinta negra que coincidia ajustadament sobre la primera impressió en color gris.

Mentre a l'Orient es produïa tot aquest avanç tecnològic, a la vella Europa, i encara per un espai de molts segles, miniaturistes i copistes seguien reproduint a mà, i sobre pergamins, els dibuixos i textos de llibres i codis.

Els procediments de reproducció xilogràfica no arribaren a les nostres terres fins al segle XIV. Els portaren els àrabs i els viatgers que visitaven l'Orient grec. Les primeres utilitzacions resulten un xic sorprenents, com veurem tot seguit.

Per una banda, la necessitat cada dia més imperiosa de produir llibres i més llibres, que encara es feien manuscrits i decorats a mà, aconsellà la utilització de planxes xilogràfiques que servissin de base per a la posterior delineació de capitals i vinyetes per part dels dibuixants i copistes. En el fons, el que es buscava era facilitar el dibuix inicial i estalviar el temps que gastaven el copistes a croquitzar la decoració dels llibres. Aquest recurs es va mantenir secret algun temps i va beneficiar, evidentment, el cost de producció dels manuscrits.

Per altra banda, des del segle XIII es va estendre per tot Europa la passió de jugar-se els diners a les cartes. L'invent va sortir d'Itàlia. Els primers jocs de cartes eren de pergamí i estaven dibuixats i decorats a mà. Això feia

Els boixos són gravats buidats sobre blocs de fusta ben plana.

que el seu preu fos molt elevat i que només juguessin als naips els estaments adinerats. L'afecció al nou vici, però, es va estendre ben aviat i passà dels palaus a les tavernes i tafureries i, coincidint amb l'inici de la fabricació de paper a Europa, es començaren a gravar sobre fusta les figures dels jocs complets de naips. El sistema d'estampació d'aquests fulls de cartes sembla que era a la premsa, i, facilitat per la substitució del pergamí pel paper, va donar origen a les futures màquines d'imprimir. Per notícies que hem anat trobant, creiem que a Girona s'establí un relligador que feia, també, jocs de naips. Algun dia tractarem sobre aquest tema.

finalment, els gravats xilogràfics s'utilitzaren per decorar teixits i robes que, si de bon començament imitaren els dibuixos de les sedes orientals, ben aviat prengueren formes i composicions pròpies d'Europa.

Pel que acabem de dir, els orígens dels boixos a Occident vingueren marcats per motivacions que poc tenen a veure amb la utilització posterior i característica: la il·lustració de llibres i estampes.

La impremta i els boixos

No és possible de separar el procés històric de la xilografia del camí paral·lel que va seguir la invenció i el desenvolupament de la impremta.

Si amb les premses primitives s'havia servit el món del vici, amb la reproducció dels naips, poc després, se servia el món de la pietat amb l'aparició de l'estamperia religiosa. Un nou pas que donava la xilografia i els sistemes d'impressió. Era evident que si es podien fer sotes, cavalls i reis,

Boixos

també es podia posar a l'abast del poble, profundament religiós, imatges del Crist, de la Verge, dels sants i de les santes.

Així aparegueren nombroses imatges gravades al boix que si inicialment mantenien una clara influència del gòtic, després s'obriren als corrents renaixentistes.

Dintre d'aquesta marxa paral·lela de la impremta i la xilografia, pels volts de 1346 es produí un fet extraordinari que vingué a marcar una fita molt important en la Història de la Humanitat. Gutenberg, veí de Magúncia, pensà en la possibilitat de gravar xilogràficament els textos dels manuscrits. Sabia, Gutenberg, perquè era orfebre, que la gravació seria costosa, però també sabia que les reproduccions serien fàcils i sortirien a bon preu. La intenció de falsificar el treball dels copistes era evident. Calia mantenir el secret. Hàbils gravadors imitarien sobre la fusta, els perfils i els gruixos de les lletres manuscrites.

Es feren les primeres proves que resultaren satisfactòries. Però aviat va sorgir una dificultat important: en una pàgina xilogràfica aparegueren dues o tres errades. La solució va consistir a substituir les lletres defectuoses, separant-les del bloc de fusta i encaixar, en el lloc buit, noves lletres correctes.

Com el lector pot endevinar, ens trobem a les vigílies de la invenció de la impremta. La resta fou fàcil: Gutenberg capgirà la idea, i del procediment de correcció en va fer un sistema de composició a base de lletres independents que s'agrupaven per formar les paraules. Havia nascut la impremta gràcies al geni de Gutenberg i la decisiva col·laboració de la xilografia.

El sistema s'anà perfeccionant i, aviat, les lletres de fusta foren substituïdes per lletres de metall, més resistents i duradores. D'aquesta època, que durà fins a l'any 1500, hom en

diu "l'època dels incunables", perquè es considera que la impremta estava en el bressol ("in cuna").

Les imprentes s'estengueren per tot arreu i es posà en marxa tot un allau de producció bibliogràfica que volia recuperar el temps perdut i oferir a totes les mans els tresors clàssics de la literatura, del pensament, de la història i de la ciència que, fins aleshores, havien romàs gelosament guardats en palaus i cenobis.

La xilografia seguí el camí del llibre. Pas a pas. Però, ara servia per il·lustrar els textos, decorar portades, omplir els espais blancs amb culs de llàntia, encapçalat els capítols amb lletres capitals i ornamentar amb vinyetes les pàgines notables.

Aquest maridatge indissoluble entre la xilografia i el llibre durà per un espai de més de quatre segles. Exactament fins a la fi del segle XIX, època en què una tecnologia més avançada vingué a substituir la noblesa del boix, gravat a mà, pels procediments litogràfics i fotomecànics.

Al segle XX, els gravats al boix han servit per a donar qualitat i categoria a un bon nombre d'edicions de bibliòfil, mantenint la vàlua del procediment xilogràfic que ha deixat de ser un medi d'il·lustració per a convertir-se en un complement gràfic i artístic del text del llibre.

L'art en els boixos

A casa nostra, els gravadors de boix eren artesans. El gravador limitava la seva feina a convertir en gravat el dibuix que feia algun dibuixant o que reproduïa alguna pintura notable. Malauradament, també els gravadors, per encàrrec dels estamperers i impressors, copiaven descaradament els gravats d'altres imprentes. Això explica que en moltes col·leccions de xilografies, hi hagi gravats repetits quasi iguals.

El gravador era un home humil que, en la majoria dels casos, no signava

els seus gravats i que cremava els seus ulls per un modest estipendi. Era un ofici senzill, poc reconegut pels mestres d'obrador que no dubtaven, quan venia el moment, de substituir un gravat per un altre si el gravador no havia enllestit la feina a temps.

Els boixos primitius són de simple línia que perfilava les formes, amb clara influència gòtica, i semblen concebuts per a facilitar una posterior coloració a mà o a la trepa.

Aviat, però, les talles catalanes marquen un canvi d'orientació que es manifesta per tres vessants:

- influència del Renaixement
- preocupació per a donar volums a les formes, completant amb grisats de línies fines els espais d'ombra, els celatges i les terres de primer pla. Aquests grisats no són rígids sinó que motllegen i expliquen la forma.
- consolidació d'un estil popular i propi de l'estampa catalana, que té un reflex evident en la decoració de la ceràmica.

Els boixos catalans no varen seguir la trajectòria de recerca artística com ho feren els alemanys (Holbein Dürer), els holandesos (Van Leyden) o els italians (Tiziano). Tots aquests grans mestres dibuixaren sobre la fusta obres importants, algunes d'elles seriades, perquè els seus gravadors més experimentats les convertissin en gravats immortals.

Amb l'arribada del barroc, els boixos catalans del segle XVIII incorporen els nous elements decoratius sobretot en orles, vinyetes, requadres i elements heràldics.

A mitjan segle XIX, els nostres boixos perden un xic la seva personalitat. Les millores les eines, vels i sistemes de grisar els apropen als gravats que s'estan fent a tot Europa i que, ara, es tornen més fotogràfics i documentals.

Serà, precisament, en aquesta època quan els artistes es llencin a gravar els seus boixos. Utilitzaran la fusta com a mitjà complementari de la seva creació artística i treuran qualitats de la pròpia estructura de les vetes de la fusta. Així ho feren Gauguin, Munch, Kirchner, Marc i, ja en el nostre temps, els gravadors catalans com Ricart, Gelabert i Ollé Pinell.

Tècnica de la xilografia

Les reduïdes dimensions d'aquest article no ens permeten de fer un examen complet de la tècnica xilogràfica, però creiem que serà bo, ja que estem parlant de boixos, donar al lector una idea lleugera de com es fa un boix.

Els troncs del boix poden tallar-se de dues maneres: al fil o a contrafibra; cada una de les dues formes comporta una tècnica diferent. Per explicar amb

claredat el que és al fil i a la contafribra, el mestre Ollé Pinell ho expressava d'una manera pintoresca però clarificadora. Deia que per preparar un bloc "al fil" calia tallar-lo com el que talla llesques de pa d'un pa de pagès. I, per a prepara-lo a "contrafibra", calia tallar-lo com el que talla botifarra.

Tant en un cas com en l'altre, a vegades els troncs del boix no ofereixen les mides suficients. Convé buscar un fuster expert que junt i encolí les peces fins a aconseguir la superfície de gravat que es desitja. Els blocs de fusta de boix cal deixar-los secar dintre una premsa fins que quedin ben secs. Si no es té aquesta precaució poden cargolar-se i impedir la utilització per a ser impresos. Els blocs a punt de gravar han de tenir un gruix equivalent als tipus de lletra d'impremta.

Un cop el bloc és a punt, es dibuixa el tema que és objecte del gravat. Hi ha qui el dibuixa sobre paper i, després, el calca; i també hi ha qui prefereix dibuixar-lo directament sobre la fusta. Cal recordar que l'original del dibuix s'ha de transportar sobre la fusta "al revés" per tal que, quan s'imprimeixi, surti "del dret". Ho explicarem més clar amb paraules d'Oller Pinell: "Si s'ha de gravar un general, poseu-li el sabre a al mà esquerra. Quan s'imprimeixi, el portarà a la mà dreta".

Amb el bloc de boix dibuixat amb llapis o, millor, amb tinta xinesa, cal agafar un cotó mullat amb tinta blava d'una estilogràfica i passar-lo amb suavitat sobre tota la superfície que s'ha de gravar. D'aquesta manera, les incisions que es fan amb les eines del gravador queden de color de boix (groc clar) que contrasta amb les superfícies no gravades (blau clar).

Les eines bàsiques per a gravar al fil són el ganivet, la gúbia en V i les gúbies en U. La utilització del ganivet obliga a fer "tall" i "contra-tall" per a definir una línia. A hores d'ara s'ha superat aquesta tècnica amb la gúbia en V que fa el mateix comès en una sola passada. Les gúbies en U serveixen per buidar espais blancs i per a reforçar línies obertes amb la gúbia en V. El ganivet sols s'utilitza per definir racons i tractar els espais puntejats.

Les eines que s'utilitzen per al gravat contra-fibra són molt iguals a les dels orfebres. No tenen espai obert al centre de la V o la U. La seva acció és molt més precisa que les eines del gravat al fil, i permeten, gràcies a

l'homogeneïtat de la "testa" del boix a contra-fibra, un treball minuciós i detallista.

La major part dels boixos catalans estan gravats al fil, ja que el boix, en no tenir tensions de fibra, permet un gravat sense estellicons ni masegaments.

El gravat a contra-fibra el va començar a practicar l'anglès Bewick a finals del segle XVIII. És un tipus de gravat en què dominen espais negres i que admet grisalles i entre-tons pel treball miniaturístic amb punxons, vels i burís.

Quan arriba el moment d'imprimir un boix, cal calçar-lo amb gruixos de paper per tal que la impressió quedi uniforme, i s'aconsella imprimir-lo sobre paper que tingui un cert grau d'humitat. Per tintar el boix pot utilitzar-se color a l'aigua, com fan els japonesos, o tintes grasses com s'estima a Europa.

Els boixos de l'antiga Impremta Carreras

El fons xilogràfic de la Impremta Carreras comprèn un total de més de mil vuit-cents boixos catalogats, anys enrera, pel titular de l'obrador en Jordi Carreras i Furest. Aquesta col·lecció xilogràfica, una de les més importants de Catalunya, és la que, definitivament s'incorpora al món cultural gironí, després d'haver passat molts anys tement-se que anés a parar a altres contrades. El bon criteri dels propietaris de la col·lecció i l'encert decisiu de la Diputació han portat a bon terme la destinació final d'aquests boixos.

La col·lecció Carreras es va formar per adquisicions successives d'impremta a impremta fins que va quedar, reunida i ordenada, en les prestatgeries dels propietaris d'aquest petit tresor tipogràfic. La procedència dels boixos ve dels fons importants dels obradors de Palol, Bro i Oliva, als quals cal afegir els gravats que es tallaren directament a la Impremta Carreras.

Una part molt important de la col·lecció la formen els gravats de caire religiós. Representen gairebé la meitat dels gravats del fons. Pertanyen als segles XVII, XVIII i XIX i hi sobresurten els boixos en gran format dedicats a St. Antoni, Sant Eloi, Santa Cristina, Sant Narcís, Santa Caterina, Verge dels Àngels, Verge de Montserrat, Sagrada Família, Verge del Tura, Calvari, Verge dels Dolors, Calvari, Ecce Homo, Sant Sebastià, Santa Rita, Crist de la Puríssima Sang, etc.

Bona part de la resta de la col·lecció correspon a sèries de boixos destinats a il·lustrar el text de llibres: Les Faules d'Isop, Les Beceroles, La Vida de Sant Aleix, Tractat de Guitarra, El Prior, El Partinoples, El Pelegrí, El Kempis, El Llibre d'anar a Missa, L'Exercici del Cristià, El Fleuri, La Creu de Caravaca, El Cebrià, La Passió, Llibre dels Salms, Corona de Sant Benet, Corona dels Dolors, El Raspall, El "Remediador", Desenganys dels metges, En Pere Porter, Llibre de l'Infern, Llibre dels Somnis, En Saldoni i la Margarida, El fill Pròdig, La Roda de la Fortuna, Llibre de Festejar, El Minguet, Llibre de Virtut, Arbre de la Creu, Vida de Sant Narcís, El Camí de la Creu, i altres.

Dintre del fons Carreras, també hi ha gravats solts amb escuts heràldics, blasons de ciutats i pobles de Girona, il·lustracions per a llibres de medicina, sants de "manlleuta" (que eren els que s'utilitzaven quan no es tenia el gravat corresponent a la imatge), vinyetes, abecedaris, culs de llàntia, capelletes, orles, il·lustracions per a calendaris, signes astrològics, dibuixos per a "romances".

Si hom observa amb certa detenció el contingut del fons Carreras, hi troba a manca gravats que eren d'ús comú a Catalunya en aquelles èpoques: els dels fulls de rengles (soldats de paper), auques, naips i gravats de pobles i ciutats.

Això ens fa pensar que la dedicació d'aquells obradors estava dedicada principalment a la producció d'estamperia religiosa, gois i llibres de pietat. Ocasionalment s'imprimiren d'una altra temàtica, com el tractat de guitarra i vàndola o el Mirguet (llibre de jocs de mans).

Malgrat aquelles mancances, els boixos de la Col·lecció Carreras constitueixen un fons xilogràfic molt important, el qual ja l'any 1947 fou objecte d'un estudi seriós per part de Joan Amades i que, sens dubte, serà motiu de nous estudis per part dels investigadors de la Impremta i la Xilografia gironines.

Tant de bo que d'aquests nous treballs en surtin dades que ens permetin de datar els gravats i descobrir la personalitat d'aquells gravadors que es mantenien en el més modest dels anonimats i que ens han deixat una obra iconogràfica de tanta vàlua.

